

Kiss Zsuzsanna

A Zala Megyei Gazdasági Egyesület megszervezése a neoabszolutizmus korában*

A gazdasági egyesület-alapítások dinamikájának vizsgálata¹ azt mutatja, hogy az 1849-et követő mélyhullám után az 1850-es évek végétől fokozatosan újra felerősödött az egyesülési kedv, s az 1860-as évtizedben – az addig felállított mindössze öt egyesület mellett – több mint húsz gazdasági célt maga elé tűző egyesület született az országban. A neoabszolutizmus korában, a reformkori, átmeneti enyhülést követően, újfent szigorú szabályozás² alá vont egyesületi életben sajátos „szigetet” jelentettek a sorra alakuló gazdasági egyesületek. Ezek a nevük szerint közhasznú céllal alakult társaságok e szabályozás értelmében ugyanis viszonylagos autonómiával rendelkeztek, miközben a kormány általában igyekezett mind szűkebb határok közé szorítani az önszerveződő társadalmi mozgalmakat. A gazdasági – és más közcélú – egyesületek nem ütköztek az állam ellenzésébe, hiszen működésük egyben a kormány „tehermentesítését” is jelentette, az olyan társulások alapítását viszont, amelyeket a tagok – például politikai vagy vagyongyarapítási – öncélja hívott életre, a rendelet határozottan megtiltotta.

Az „ártatlan” felszín azonban olyan szervezeteket takart, melyeknek – az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE)* millenniumi beszámolójának tanúsága szerint – „bevallott célja a mezőgazdaság emelése ugyan, működésük azonban inkább a politikai vitákban nyilvánul.”³ Az 1860-as évek alapítási hulláma során született a *Zala Megyei Gazdasági Egyesület (ZMGE)* is 1861-ben, működésének első szakaszát vizsgálva próbálok ennek az állításnak a magyarázatához néhány adalékkal szolgálni.

A korszakra vonatkozóan Zala megye egyesületi életéről átfogó elemzés még nem készült. Bősze Sándor a dualizmus időszakára vonatkozóan összeállított egy

* A tanulmány *A polgárosodás „alulnézetből” – a Zala Megyei Gazdasági Egyesület megszervezése az abszolutizmus korában* című szakdolgozat alapján készült. A szakdolgozat és a cikk elkészítése során nyújtott segítségért Kövér Györgynek és Sasfi Csabának tartozom köszönettel.

- 1 A gazdasági egyesületekre vonatkozó statisztikai forrásokból lásd többek között: Hunfalvy 1862; Vargha 1878; *Gazdasági egyesületek monográfiája* 1896; Koczányi 1899.
- 2 1848 előtti abszolutizmus berendezkedéséből következően alapvetően egyesületellenes volt, a mindenkori uralkodó magának tartotta fenn a jogot, hogy eldöntse, mely egyesületet tekinti az állam javát szolgálónak, vagyis melyik megalapítását engedélyezi. A reformkorban a szigorú felügyelet megenyhült, az egyesületek alapításához csak hatósági engedély kellett. Az ezt követő korszakban az 1852. november 26-án kelt császári nyílt parancs rendelkezett az egyesületek ügyéről, amely az abszolutizmus korihoz hasonló szigorral szabályozta az alapítás és a működés ügyét.
- 3 *Gazdasági egyesületek monográfiája* 1896: 17.

1. táblázat

Zala megye egyesületei 1867-ig

Település	Egyesület megnevezése	Hunfalvy (1862)	Alispáni (1873)	Vargha (1878)	Koczányi (1899)	Kerecsényi (1985)
Csáktornya	Izraelita segélyegylet	*	*	1811	*	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai polgári egylet	*	1836	1836	1836	1836
Nagykanizsa	Nagykanizsai nagy kaszinó	*	1836	1836	*	1835
Zalaegerszeg	Kaszinó	*	1840	1854	n.a.	*
Sümeg	Kaszinó	*	1841	1841	1841	*
Nagykanizsa	Izraelita Jótékony Nőegylet	*	*	*	*	1843
Nagykanizsa	Nagykanizsai takarékpénztár	n. é. [*]	1845	*	*	*
Köveskál	Köves-Kállai olvasókör	*	*	*	1852	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai kereskedelmi egylet	*	1853	*	*	*
Szentgrót	Kaszinó	*	1861	*	*	*
Zalaegerszeg	Zala megyei gazdasági egyesület	n. é.	*	1861	1860	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai dalárda	*	1862	*	*	*
Nagykanizsa	Segélyegylet	*	1862	*	*	*
Nagykanizsa	Kávésok, vendéglősök, mészárosok betegápoló egylete	*	*	1863	*	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai tornaegylet	*	1866	*	*	1869
Nagykanizsa	Magyar társalgó kör	*	*	*	*	1867
Sümeg	Polgári önképző kör	*	*	1867	1867	*
Alsó-Domború	Alsódomborúi olvasókör	*	*	1868	1867	*
Csab-Rendek	Kisegítő kölcsön egylet	n. é.	*	*	*	*
Keszthely	Társalgási egylet	n. é.	*	*	*	*
Keszthely	Dunántúli vincellérképezde	n. é.	*	*	*	*
Nagykanizsa	Kereskedő társalgási	n. é.	*	*	*	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai társalgási	n. é.	*	*	*	*
Nagykanizsa	Nagykanizsai polgári olvasó egylet	n. é.	*	*	*	*
Sümeg	Kisegítő kölcsön egylet	n. é.	*	*	*	*
Sümeg	Olvasó egylet	n. é.	*	*	*	*
Szentgrót	Polgári olvasó egylet	n. é.	*	*	*	*
Tapolca	Polgári társas kör	n. é.	*	*	*	*
Tapolca	Olvasó egylet	n. é.	*	*	*	*
Zalaegerszeg	Kölcsön és segély egylet	n. é.	*	*	*	*
Zalaegerszeg	Polgári olvasó egylet	n. é.	*	*	*	*

* n.é. = nincs évszám

Az adatok forrásai: Hunfalvy 1862; Alispáni összeírás 1873; Vargha 1878; Koczányi 1899; Kerecsényi 1985. A táblázatban csillaggal (*) jelöltem, ha az összeírás nem tartalmazza a megnevezett egyesületet, a „nincs évszám” megjegyzés pedig akkor szerepel, ha az egyesület nevét ugyan tartalmazza az összeírás, de nem jelöl meg mellette alakulási évszámot.

Csak a teljesen azonos elnevezésű egyesületeket állítottam egy sorba, így elképzelhető, hogy két különböző sorban ugyanaz az egyesület szerepel, ha idő közben a neve kicsit is módosult, vagy egyszerűen valamelyik összeírás nem a pontos nevén jegyezte fel.

megyei egyesületi katasztert,⁴ ez azonban csak az 1867 után megalakított egyesületeket tartalmazza, a korábban létrejötteket még akkor sem rögzíti, ha működésük töretlenül folytatódott a kiegyezést követően is. Korabeli források, egyesületi összeírások és Zala megye alispánjának 1873-as jelentése alapján a következő lista állítható össze az 1867 előtt alapított egyesületekről.

A lista – feltehetően – erősen hiányos, leginkább a korábbi, reformkori időszakot tekintve. A táblázat kiegészítése után lesz majd érdemes megvizsgálni, hogy hogyan illeszkedett a megyei egyesület-alapítási kedv az országos trendbe. Egyelőre annyit láthatunk, hogy a megye nagyobb településein születtek csak egyesületek: rendszerint nem szakirányú, inkább az idő múltatását, mint a tevékeny együttműködést szolgáló társaságok. Ezek között jelent meg – az első országos hullámmal egy időben – a megyei gazdasági egyesület: az izraelita segélyező egyletek után az első olyan, amely közhasznú célok támogatására alakult.

AZ EGYESÜLET MEGALAKULÁSA

Zala birtokosai 1858 májusában tartották első ülésüket a megyében megalakítandó gazdasági egyesület ügyében. Ekkor választották meg az egyesület ideiglenes elnökének Oszterhueber Józsefet, s megvitatták az alakítandó egyesület szervezeti és funkcionális kérdéseit, végül útjára indították azokat az íveket, amelyek a megalakulást támogatók jelezheték tagsági szándékukat.

„A zalamegyei közönség az egyesületi iveknek első ízben történt köröztetése alkalmával 24–25 ezer forint tőkével és ezen fölül évi kötelezésekben 1500–1600 forinttal mutatta ki készségét az egyesületben való részvételre.”⁵ A megnyugtató érdeklődés láttán 1860. március 12-én újra összeült az „ideiglenes tanácskozmány”. Itt dolgozták ki az egyesület első – ám rövidtávon sem utolsó – alapszabályát, amit a törvények értelmében a belügyminisztériumhoz terjesztettek föl engedélyezésre. A végül elfogadott alapszabályt három korábbi változat⁶ és a minisztériummal való hosszas bürokratikus küzdelem előzte meg. A lassú minisztériumi ügyintézés hátterében joggal gyaníthatók politikai okok – a szintén ellenzéki Somogyban is hosszan elhúzódott az egyesület-alapítás engedélyezésének ügye, míg az ország keleti felében különösebb nehézségek nélkül sorra alakulhattak meg a megyei gazdasági egyesületek ez idő tájt.⁷ Az alapító gyűlések résztvevőinek

4 Bősze 1997: 181–236.

5 *Gazdasági Lapok* (= GL) 1860. március 1.

6 Ezekről az a „Feljegyzés” tudósít, amely a Zala Megyei Nemesi Magánpénztárból kiutalt összeget tartalmazza. Eszerint az alapszabály és az őfelségéhez szóló folyamodvány első leírásáért 3 ezüst forintot, a második leírásért 6 ezüst forintot, a harmadikért 10, a negyedikért 15 osztrák értékű forintot utalt ki a Nemesi Magánpénztár. (Zala Megyei Levéltár [= ZML], ZMGE iratai X. 107 1. doboz)

7 1860. december 13-án a következő szöveggel jelent meg tudósítás a zalai egyesület ügyének állásáról: „Az utóbbi időben a fölterjesztett szabályok helyben hagytak ugyan, de egy lényegtelen pontnak módosítása kívántatott, s a magas kormány kívánsága szerint az is eszközöltetett. – Reményleni lehetett tehát, hogy a közgyűlés összehívása megengedtetik; azonban a remény meg-

személyéről keveset, politikai állásáról valamivel többet tudhatunk. Az 1860 decemberében összehívott ülés – miután döntött arról, hogy a még akkor is késlekedő alapszabály elfogadtatását „alkotmányos módon” fogja sürgetni – a „haza közügyei fölötti előleges tanácskozmánnyá alakult át”,⁸ s mint ilyen az Októberi Diplomával kapcsolatos fejleményeket vitatta meg. A Diploma rendelkezéseit megvitató, ún. előkészítő értekezletekhez az ország más területein is a gazdasági egyesületek nyújtottak keretet.⁹ Végül 1861 elején érkezett vissza az elfogadott alapszabály Zalaegerszegrre, és az egyesület 1861. március 5-én hivatalosan is megalakult.

Kik és miért csatlakoztak az egyesülethez? Az OMGE beszámolójából kiderült: a gazdaság fellendítésének deklarált célja mögött (mellett) ott bujkált a politikai szervezkedés vágya és lehetősége is. A tagság és az egyesületi működés együttes elemző vizsgálatára van szükség annak feltérképezéséhez, hogy kimutassuk, hogyan viszonyultak a két célhoz az egyesületbe belépők: megosztotta-e a tagságot a kettősség vagy mindenki egyformán vágyott politizálni és gazdálkodni. A korszak publicisztikájában mindenesetre egyértelműen szétválaszthatóan jelent meg a két törekvés. „Én valóban azt hittem, hogy ha majd mindenki leszoríttatik a politikai térről [...] azonnal tömegestől térnek vissza emberek egyesületi életünkhöz, és kezükbe veendik a gazdasági ügyet, melyt oly hálátlan mostoha módon elhagytak egy időre.”¹⁰ – írta a *Dunántúli Társadalmi Közlöny* egyik szerzője. A lap a dunántúli gazdaság egyik leglelkesebb támogatója, jágócsi Péterffy József (az 1865-ben megnyíló keszthelyi Gazdasági Tanintézet első igazgatója) tulajdonosa volt, s a megyei gazdasági publicisztika és ismeretterjesztés fórumaként működött. A megye másik lapja, a társadalmi, politikai kérdésekkel foglalkozó *Zala-Somogyi Közlöny* magát megnevezni szintén nem kívánó szerzője 1868-ban így emlékezett vissza a gazdasági egyesületek alakulásának körülményeire: „A nehéz időkben keletkezének gazdasági egyesületeink legtöbbször, s a nemzet örömríadással fogadá őket, hiszen ez volt a császári királyilag kizárólagosan engedélyezett ártatlan medium, hol eszmét cserélni, baráti jobbot szorítani lehetséges volt. Egyedül itt volt élvezhető a társalgás gyönyöre anélkül, hogy abban conspiratiót kutatott volna egyik másik tulbuzgó szaglár.”¹¹

hiusult, – a szabályok újra fölterjesztettek, s a mai napig sem érkeztek vissza. [...] Id. elnök úr megnyitván az ülést, előterjesztette, mint és hol áll a gazdasági egyesület, s határozottatott: hogy a kiállításba helyezett alkotmányos uton fogjuk sürgetni [az alapszabály elfogadtatását – K. Zs.]” (*Gazdasági Lapok* 1860. december. 13.). Az alakuló Somogy Megyei Gazdasági Egyesület ideiglenes elnöke, Somssich Miklós 1860 júniusában szintén felirattal fordult a somogyi megyefőnökhöz, s arra kérte, járjon közbe a kormánynál az alapszabály mielőbbi elfogadása érdekében. Levelében a következőképpen fogalmazott: „... ezen idő óta [az első engedélyezett gyűlés és az alapszabályok első változatának kidolgozása, vagyis 1858 óta – K. Zs.] az ország több megyéiben – bár később kezdeményezett – hasonló gazdasági egyletek teljesen alakultak is: nem gondolhatni tehát az okát épen nálunk a hátráltatásnak.” (Magyar Országos Levéltár [= MOL], Abszolútizmuskori Levéltár D2 205. doboz).

8 GL 1860. december 13.

9 Ezzel kapcsolatban lásd Foki Ibolya hivatkozásait: Molnár 2000: 111, 112.

10 *Dunántúli Társadalmi Közlöny* (= DTK) 1861. december 14.

11 *Zala-Somogyi Közlöny* (= ZSK) 1868. május 9.

Az egyesület hivatalos megalakulásakor a tagok adatait összegző jegyzék készült.¹² Ez az alapításkor belépő 542 tagra vonatkozóan (148 alapító-, 350 rendes-, és 44 évdíjas tag) – többé-kevésbé hiánytalanul – rögzítette a lakóhelyet, a postacímet, a befizetett (vagy még csak felajánlott) tagsági alapítvány, illetve tagdíj összegét és az aláírási ív számát. Ezekből az adatokból, kiegészítve őket az egyesület jegyzőkönyveiből, a megyei és országos gazdasági sajtóból és a korszakra vonatkozó megyei feldolgozásokból nyerhető információkkal felrajzolható az egyesület alapításkori tagsági struktúrájának váza és feltérképezhetőek azok a fő irányok, amelyben az egyesület megkezdte a működését.

A TAGOK

Az egyesület megszervezésének fontos állomása volt az előzetes feliratkozási ívek megyei köröztetése. Az úgynevezett „ívtartók” rögzítették azok nevét és az egyesület javára tett ajánlatait, akik belépési szándékukat jelezték. Egy-egy ívre tetszőleges számú tag kerülhetett fel – de vajon milyen tényezők befolyásolták, hogy egy ívre kik és hányan iratkoztak fel? Az „ívtartók” magukkal vihették az ívet saját lakhelyükre, vagy köröztetni kezdhették azt a megyében. Amint egy érdeklődőhöz eljutott az aláírási ív, az továbbíthatta mindazoknak, akiket szerinte érintett a gazdasági egyesület alapításának kérdése. A megszámozott ívekre természetesen akár alapító, akár rendes tagként is fel lehetett iratkozni. Az eredeti ívek ugyan nem maradtak meg, de az alapításkor készült összesített listán megtalálható az „aláírási ív száma”, melyből rekonstruálhatóak az eredeti ívek, és segítségükkel az egyesület szervezésének egyik legfontosabb állomása is. Láthatóvá válik ugyanis az ívek „útja”: részlegesen bár, de kirajzolódik az egyesület alapításában résztvevők közötti hálózat.¹³ E hálózat legerősebbnek tűnő szervezőelve az azonos településen lakás. Leggyakrabban az fordult elő, hogy az egy helyen élők közül az egyesület ügye iránt érdeklődők egy ívre iratkoztak fel. Gyakori volt, hogy családtagok adták át egymásnak az ívet, ha egy helyen laktak,¹⁴ ám több példát találunk arra, hogy akkor is átadták egymásnak az ívet, ha egymástól távolabb éltek: ilyenkor a közös ívre iratkozás dominánsnak tűnő alapját (az egy településen élest) az azonos családhoz tartozás ténye „írta fölül”.¹⁵ További kutatások feladata az egyesületi kapcsolatháló részletesebb vizsgálata.

12 ZML, ZMGE iratai X. 107.

13 Az egyes feliratkozók között megtett út konkrétan nem rekonstruálható, mert a megmaradt összesített lista már betűrendbe szedve sorolja fel a tagokat, nem pedig az egyes íveken szereplő neveket rögzíti egymás alatt. Terjedelmi okok miatt a tagok listájának közlésére nincs mód, ezért csak a főbb típusokat említtem.

14 Erre számos példa volt, akár úgy, hogy minden feliratkozó azonos tagsági típust vállalt, akár úgy, hogy eltéréket.

15 Legtöbbször csak az azonos nevék családként való azonosítására van mód, kivételes, szerencsés esetben (mint amilyen például Csillagh Lajos és Koppány Ferenc sógorsága esetén) a forrásokban távolabbi viszonyokra is utalást találhatunk.

A tagok lakhelyének ismeretében lehetőség van az egyesület vonzáskörzetének feltérképezésére.¹⁶ Kiugróan sok (tíz főnél több) tag érkezett Alsólendváról (17 fő), Csáktornyáról (13 fő), Keszthelyről (22 fő), Lentiből (12 fő), Nagykanizsáról (25 fő) és Zalaegerszegről (21 fő). Ezeket a helységeket térképre vetítve azt látjuk, hogy a megye délnyugati–határközeli területéhez képest meglehetősen kicsi a Balaton-felvidéki terület „egyesülési kedve”. Ennek oka valószínűleg az az egyszerű tény, hogy a fenti városok voltak Zala megye legnagyobb népességű és legfejlettebb települései (Alsólendva, Csáktornya és Keszthely a megye uradalmi központjai is voltak): ezekbe jutottak el legkönnyebben a hírek, a posta és úthálózat itt épült ki leginkább. Érdekes azonban, hogy míg az alapító tagok közül legtöbben a megye középső részéről (a zalaegerszegi, a kapornaki és a szántói járásból; 31, 27, illetve 23 tag) származtak, addig tekintélyes számú rendes tag csatlakozott az egyesülethez a megye Zalaegerszegtől távolabb eső járasaiból: bár a legtöbb – 71 – rendes tag szintén a kapornaki járásból lépett az egyesületbe, 57 fő a megye keleti területéről, a lövői járásból csatlakozott. Az egyesület a szomszédos megyékből is vonzott tagokat: Vasból (9 fő), Veszprémből (11 fő), Somogyból (2 fő), Sopronból (7 fő). Pestről öt, Bécstől négy tag lépett az egyesületbe.

A 148 alapító 80, a 350 rendes tag több mint 140 településről származott, a tagság tehát meglehetősen nagy területen szétszórva élt, ami az egyesület javára írandó, amennyiben azt jelzi, hogy az egyesület tevékenységét sokfelé ítélték támogatomának. Ugyanakkor a távolság az egyesület működése – a tagok közötti kommunikáció – szempontjából nehézséget okozhatott, s okozott is.¹⁷

Az alapításkor felvett névjegyzéken nem szerepel olyan kategória, amely eligazíthatna a tag „társadalmi helyzetét” illetően. Ennek bemutatására *Zala megye tisztviselőinek archontológiáját*¹⁸ hívtam segítségül. A forrás egyoldalú, mivel kizárólag a tagok közigazgatási, politikai szerepvállalásának megismerését teszi lehetővé, éppen ezért viszont elsőrendű forrás is, hiszen megtudhatjuk belőle, hogy az egyesület tagsága és a megyei politikai testület között milyen és mekkora volt a személyi összefonódás. Élve az archontológia adta lehetőséggel, a tagok összes 1867 előtti pozícióját figyelembe vettem (s nem csak az egyesület megszületése utániakat).

16 Az elemzést technikailag megnehezíti, hogy Zala megye járási beosztása 1858 és 1867 között megváltozott. 1860-ig a megye nyolc járásból (alsólendvai, bánokszentgyörgyi, keszthelyi, nagykanizsai, pacsai, sümegi, tapolcai és zalaegerszegi) állt, ezt követően azonban visszakerült a megyébe a szabadságharc után Horvátországhoz csatolt Muraköz, illetve a Veszprém megyéhez csatolt hat község és megváltoztak a korábbi járási határok is. Elemzésemet az 1863-as Helységnévtár szerint végeztem, ez időben Zala megyét a kapornaki, lövői, muraközi, szántói, tapolcai és zalaegerszegi járasok alkották.

17 A kommunikációt segítő járási fiókok felállítására azonban – a megyei főispán-helyettes ellenzése miatt – a vizsgált időszakban nem kerülhetett sor.

18 Molnár 2000.

Az alapítók

A közigazgatásban betöltött pozíciók elemzésekor legalább három korszakot (az 1849 előtti, az 1849–1861 közötti és az 1861 utáni) érdemes külön megvizsgálni.

Az 1849 előtti közigazgatási személyzet kinevezését gyakran politikai indítékok motiválták. A Zala megyei tisztviselő-választások rendszerint a kormánypárt és az ellenzék politikai harcának voltak színterei: Molnár András számításai szerint a reformkori tisztújítások alkalmával a tisztikar személyi állománya átlagosan körülbelül 36%-ban cserélődött ki. „Kifejezetten politikai természetű tisztségnek tekintették az alispánok és a járási főszolgabírók hivatalát, a főszolgabírók személyének változása pedig általában együtt járt beosztottjaik, az alszolgabírók valamint az esküdtek személyének cserélődésével is.”¹⁹

A ZMGE alapító tagjai közül az 1849 előtt korszakban Csillagh Lajos jutott a legmagasabb pozícióba, al-, majd főszolgabírói tisztjéből került 1837–1848 között a másodalispáni, ezt követően, 1848–1849-ben első alispáni székbe. Csillaghon kívül 1849 előtt négyen töltöttek be főszolgabírói pozíciót. A tapolcai járás élén álló Bogyay Lajos, a megye egyik legkiemelkedőbb konzervatív politikusa, a kapornaki járást igazgató Sümeghy Ferenc és a szántói járásban felügyelő Tolnay Károly liberális párti politikusok, illetve Farkass Imre. Az egyesület tagjai közül összesen 19 volt a járások kerületeinek vagy vidékeinek élén szolgáló alszolgabíró. A korszakban minden fő- illetve alszolgabíró mellett egy-egy esküdt tevékenykedett – az egyesület alapító tagjai között ebben az időszakban hat ilyet találunk.

Az 1849 után berendezkedő neoabszolutista közigazgatás gyökerestül megváltoztatta a korábbi közigazgatási struktúrát, megszüntette a megyei önkormányzatot és létrehozta a korábban nem létező kerületi igazgatási szintet. Ezzel párhuzamosan a korábbi tisztviselői garnitúra is kicserélődött – legalábbis a járási szinten. Ennek megfelelően azok az alapító tagok, akiket az előbbi korszak alszolgabírói székeiben találtunk, 1849 és 1860–1861 között kikerültek a közigazgatásból. Azokat az alapító tagokat is hiába keressük a Bach-korszak tisztviselői között, akik korábban a vármegye tisztviselői pozícióit töltötték be – alighanem politikai megbízhatóságuk bizonyult „elégtelennek”. Néhány alapító azonban az új rendszerben futott be karriert. A Zala megye közigazgatásának e korszakát feldolgozó Halász Imre szerint: „[h]a összehasonlítjuk a legutolsó (1847-es) tisztújításkor hivatalba lépő vagy címet viselő vármegyei tisztikar és a szegődöttek állományát a berendezkedő abszolutizmus hivatali szervezetével, azt tapasztaljuk, hogy a kinevezett tisztviselők nagy része (17 fő, ebből 10 a szakigazgatás) azonos vagy hasonló beosztásban tevékenykedett a szabadságharc előtt is.”²⁰ Az egyesület tagjai közül négyen szerepeltek a reformkori és a Bach-korszakban is irányító tisztikarban. Orosz Ferenc korábbi (1833–1834) egerszegi járási alszolgabíró 1849–1854 között megyei főpénztáros, majd 1854-től 1858-ig cs. kir. főbíró lett. Farkass Imre

19 Molnár 2000: 76.

20 Molnár 2000: 96.

szintén az egerszegi járás alszolgabírája volt (1834–1840), 1844-ben e járás főszolgabírája, majd 1849-ben cs. kir. főbírója lett. Bogyay József ugyancsak alszolgabíróból (1837–1844, tapolcai járás) lett főbíró (1849–1854, sümegi járás), annak ellenére, hogy – az itt felsoroltak közül egyedül – honvédtisztként részt vett a szabadságharcban. A legfényesebb karriert Bogyay Lajos futotta be – aki 1844–1847 között a tapolcai járás főszolgabírója volt. 1847-ben, a másodalispáni hivatalért folyó küzdelemben alul maradt liberális ellenfelével, Csillagh Lajossal szemben, és ekkor vissza is vonult. 1848–49-ben nemzetőrtiszt, később őrnagy lett, s végül 1849-ben megyefőnökké nevezték ki. „Sajnos, semmilyen adat nincs arra nézve, kinek köszönhette Bogyay Lajos megyefőnöki kinevezését, ám bizonyára jó ajánlólevél volt számára, hogy 1847-ben a konzervatív tábor vezetője volt” – írja Halász Imre.²¹ A neoabszolutista közigazgatásban az egyesület alapító tagjai közül az eddigieken kívül még négyet találunk, Chernel Ignác törvényszéki elnök, Inkey Ádám, Szabó Imre és Sóós Pál a közigazgatási segélyszemélyzet tagjai lettek.

Az 1861-es rövid alkotmányos időszakban, Zalában új tisztikar megalakítására került sor. Az új apparátus azonban a hamarosan bekövetkező politikai változások (az országgyűlés 1861. augusztusi feloszlata) miatt belátta, hogy a vármegeyi autonómia sorsa is megpecsételődött, ezért 1861 novemberében a tisztikar lemondott. E rövid alkotmányos időszak közigazgatási tisztviselői között az egyesület tíz alapító tagját találjuk, közöttük azonban csak öt olyat, aki a provizórium időszaka után, az 1865-ben megalakított új tisztikarban is feltűnt. Az uralkodó 1865-ben gr. Festetics György (szintén az egyesület alapító tagja) személyében új főispánt nevezett ki. Az új hivatalok közül 19-et (többségében al- vagy főszolgabírói pozíciókat) foglaltak el az egyesület tagjai. Tíz olyan egyesületi tagot találunk, aki 1849-ben kiszorulva a közigazgatásból 1861 után került oda vissza (közülük öten csak az 1865-os tisztikarba) korábban elhagyott pozíciójába, vagy annál magasabb szintre. Botka Mihály reformkori alszolgabíró alispán lett, Hertelendy Kálmán (igaz csak 1872-ben) főispán. Horváth Vilmos 1848–49-es alszolgabíró 1861-ben rövid időre visszakapta székét, Inkey Kázmér alszolgabíróból 1865 után főszolgabíróvá lépett elő. Koppány Ferenc egykori első aljegyző, későbbi főadószedő 1861-ben első alispán lett. Molnár Alajos korábbi első alügyészből előbb 1861-ben főügyész, majd 1865-ben főszolgabíró, Nagy Imréről pedig, aki esküdt, majd adószedő volt, alszolgabíró lett. Sümeghy Ferenc, aki 1849 előtt al-, majd főszolgabíró volt, 1861-ben ismét főszolgabíróként szolgált. Skublits László reformkori esküdt 1872-ben tiszti főügyészként tért vissza a közigazgatásba, Sep-tey Ádám 1849-ben alszolgabíróként távozott a tisztikarból, 1861-ben főszolgabíróként tért vissza. Végezetül Tuboly Mihály, aki előbb másodaljegyző, majd szol-gabíró végül első aljegyző és főjegyző volt 1849 előtt, 1861-ben szintén visszatér-hetett elhagyott pozíciójába.

Az alapítók tekintélyes számban – és rendszerint magas pozíciókban – vettek részt a megye közigazgatásában. Többségük a járási igazgatás felső szintjein talált

21 Molnár 2000: 96.

helyet magának (különösen 1861 után), s csak kevesebben kerültek a vármegyébe, igaz közöttük van a megye első alispánja is, majd a megyefőnök, s 1861 után két első alispán, a főispán, a főügyész és a főbíró is.

Az egyesület alapító tagjai közül 50 fő (az alapító tagok 1/3-a) töltött be valamilyen közigazgatási pozíciót 1867-ig. Az 1849 előtti tisztikarban pozíciót bírók (32 fő, az alapító tagok kb. 21%-a) többsége a járási közigazgatás felső szintjén kapott helyet. Az alapító tagok közül az 1861 után közhivatalt vállalók között is az alszolgabírók száma a legnagyobb, de az 1849 előttihez képest már több főszolga-bíró, és főként: több magas beosztású megyei tisztviselőt találunk.

A rendes tagok

A rendes tagok (összesen 348 fő és két intézmény) közül valamivel több mint 60 főt²² találhatunk meg az 1867-ig felállított tisztviselői karok valamelyikében.

Közülük 25-en a reformkori közigazgatás alkalmazottjai voltak, szinte kizárólag járási szinten. Kevesen kerültek magasabb igazgatási pozícióba, összesen három alszolgabíró, és három főszolga-bíró, illetve alacsonyabb szintű és kisebb presztízsű beosztásban álltak: az esküdtek száma a legnagyobb, de találunk egy-egy al-adószedőt, vagy pénztárellenőrt is.

A neoabszolútizmus korában kialakított struktúrában összesen 10 fő vett részt, mind abszolút számát, mint arányát tekintve több tehát, mint az alapító tagok közül. Az is igaz viszont, hogy a rendes tagok között ekkor – a két főbíró (Balogh Károly és Münzberg Ferenc) kivételével – csak a közigazgatás legalsó fokozatain álló tisztviselőket (közigazgatási segédeket, jegyzőket) találunk, illetve a szakigazgatásban egy orvost, a szegődöttek között pedig egy sebészt. Talán ennek is köszönhető, hogy ezek a tagok – minthogy bár kiszolgálták a neoabszolútizmust, de nem kompromittálódtak – később, 1861 után sem feltétlenül szorultak ki a közigazgatásból, sőt akár karriert is befuthattak (mint például a jegyzőből alszolgabíróvá előlépő Bogdán Lajos, vagy az ugyanilyen pozícióba kerülő korábbi közigazgatási segéd Dervarits Kálmán stb.). Arra is volt példa – éppen két orvos esetében –, hogy valaki megszakítás nélkül, az 1840-es évektől kezdve egészen a korszak végéig megtartsa pozícióját.

A rendes tagok közül legtöbben 1861 után kerültek a közigazgatásba: 9 fő csak 1861-ben vállalt tiszte, 12 fő 1861-ben és 1865 után is, 25 fő pedig csak 1865 után. Legtöbben közülük alszolgabírók lettek, de sokan jutottak el a főszolga-bírói pozícióba is. E két csoport mellett legnagyobb számban továbbra is az esküdtek szerepelnek, s ismét kevés a megyei szinten magas beosztásban álló tisztviselő: egy főügyész, egy főmérnököt, egy főjegyzőt találunk.

Az egyesület tagjainak közigazgatási szerepvállalása jellegzetes mintázatot mutat. Miközben összességében meglehetősen nagy gyakorisággal találjuk őket a korszak

22 Néhány név nehéz beazonosítása miatt egyelőre nem sikerült pontos adatot megadni.

igazgatásában, nyilvánvaló törés következett 1849, majd a Bach-korszakban bekövetkező „kiáramlás” után, de 1861-ben a tagok hamar visszaállították a régi helyzetet. 1861 és 1867 között, vagyis az egyesület működésének első szakaszában ki-nevezett 28 főszolgabíró közül 14 volt az egyesület tagja, és hasonló az arány az alszolgabírók esetében is: az ezen időszak alatt választott 86 alszolgabíróból 38 volt az egyesület alapító vagy rendes tagja. Ezek alapján nem különösebben me-rész arra következtetni, hogy az egyesületnek valóban lehetett politikai töltete, s ez az érzés csak erősebbé válik, ha végigtekintjük az 1848-at követő öt országgyűlési választás (1848, 1861, 1865, 1869 és 1872) megyében megválasztott képviselőinek listáját.²³ A kilenc választókörzetből az öt választás során összesen 28 képviselőt küldtek a parlamentbe, ezek közül 15 volt az egyesület tagja (14 alapító, 1 évdíjas): gr. Batthyány Zsigmond (1861, 1872), Botka Mihály (1861, 1865), Csertán Sándor (1848), Csillagh László (1872), Gaál Endre (1869), Glavina Lajos (1848), Gyika Jenő (1848), Hertelendy Kálmán (1865, 1869), Inkey Ádám (1861), Kerkápoly Mór (1869, 1872), Nagy Károly (1869), Sümeghy Ferenc (1861, 1865, 1869), Szabó Sámuel (1861, 1865), Tolnay Károly (1848, 1861, 1865, 1872) és gr. Putheány József (1848). A megválasztott képviselők egytől-egyig a liberális ellenzék tagjai voltak, 1861-ben a Felirati-, ezt követően a Deák-párt tagjai. A tagok politikai állásának gyökereit tovább keresve a reformkori ellenzéki mozgalom eseményeihez jutunk vissza. 1845-ben a nemesek egy csoportja – az ország más megyéihez hasonlóan – Zalában is önkéntes adózással állt ki a közteherviselés elve mellett.²⁴ Az egykori önkéntes adózók közül 64-et találunk az egyesület megalapításakor belépő tagok között: 36-ot az alapítók, 28-at a rendes tagok listáján.

Mielőtt azonban úgy ítélnénk, hogy az egyesület a megye politikai „barlangja” volt, érdemes emlékeztetni rá, hogy a tagok többsége – a hivatalviselés szintjén mindenképp – kívül maradt a politikai életen. Mit tudunk erről a többségről? Egyelőre sajnos meglehetősen keveset, mert az alapításkor felvett jegyzék nem tartalmaz információt sem a tagok birtokára, sem a foglalkozásukra vonatkozóan. A megyei sajtó, a jegyzőkönyvek és az egyesület iratanyagának feldolgozása során eddig kevés adat került elő. Ezeket mégis érdemes ismertetni, belőlük ugyanis legalább halvány képet kaphatunk a nem-politikus tagok nagy csoportjáról. A tagok között számos egyházi férfi szerepelt. Az alapítók között kanonokokat (a Veszprémi Káptalan szolgálóit), egy apátot, illetve egy nagyprépostot, az egyházi hierarchia felső szintjét képviselő tagokat találunk. Az egyesület rendes tagjai között ezzel szemben plébánosokat, lelkészeket, espereseket, alacsonyabb rangú egyházfia-akat láthatunk. Ugyanez a kettősség ismétlődik meg a birtokigazgatásban dolgozó tagok pozícióiban: az alapító tagok között uradalmi ügyészeket, tiszttartót, kormányzókat találunk, illetve egy mezőgazdasági szakírót (aki egyszersmind jószág-kormányzó is); a rendes tagok között számtartókat, jószágkezelőket, egy-egy ispánt és tanítókat. Úgy tűnik mindenesetre, hogy az egyesület politikus arisztokratái és nemesei mellett a tagság másik jelentős csoportja a mezőgazdaság tényleges

23 Balogh 1987: 163–185.

24 Molnár 1996: 1211–1240.

művelőiből, vagy a gazdasági értelmiségből került ki. Kérdés persze, hogy az egyesület irányítására melyik csoport bírt nagyobb befolyással.

AZ EGYESÜLET VEZÉRKARA

Az általam vizsgált időszakban az egyesület alakító tisztválasztásán kívül két tisztújítás volt, így három egyesületi tisztviselői garnitúrát van lehetőségem megvizsgálni: az alapítástól, 1861-től 1863-ig működött, az 1864–1866 közöttit, illetve az 1867–1869 között működött. Az alapító elnök, Oszterhueber József (1792–1869) jogi egyetemet végzett, pusztaszentlászlói birtokos volt. Fizetéssel járó, választástól függő megyei hivatalt soha nem vállalt, ám Deák Ferenc sógoraként mégis a megye legtekintélyesebb személyiségei között tartották számon. 1842-től jórészt ő vezette a Deák-család gazdálkodását.²⁵ Botka Mihály, a második elnök politikus volt, éppen emiatt mondott le 1865-ben posztjáról. Ekkor választották Tapolca (Deák-párti) képviselőjévé, illetve első alispánná, politikai elfoglaltsága mellett nem maradt ideje az egyesület vezetésére. A harmadik elnök Hertelendy Kálmán (1820–1875) szintén jogot végzett, majd 1844–1847 között alszolgabíró lett az egerszegi járásban. A szabadságharcban tisztként szolgált – a szabadságharc bukása után közlegénynek sorozták be, ahonnan 1850-ben szabadt, s lesencetomaji birtokára vonult vissza. 1869-ben a szentgróti kerület képviselőjévé választották, 1872-ben pedig Zala megye főispánjává nevezték ki.²⁶

Az alelnökök közül csak Glavina Lajos (a második periódus első-alelnöke), Inkey László (a második periódus második-alelnöke) és Skublics István (a harmadik periódus második-alelnöke) valamelyest részletes életrajzát ismerem.²⁷ Mindhárman aktív ellenzékiek voltak: Glavina (1806–1885) jogi tanulmányai végeztével előbb hg. Batthyány Fülöp titkára volt, majd Kanizsán lett uradalmi ügyvéd, azután pedig a Batthyány család levéltárnoka lett Kőrmenden. 1848-ban a csáktornyai kerület országgyűlési képviselőjévé választották, ám már 1846-tól a palini belga királyi uradalom kormányzója volt, s aktívan nem is vett részt a szabadságharcban. 1867 után a zalai Deák-párt elnöke, 1880-tól haláláig Zala vármegye főispánja volt. Az ismert négy alelnök közül – ha Hertelendyt is tekintjük –, az ő pályája kötődött legszorosabban a gazdálkodáshoz. Inkey László (1829–1901) és Skublics István (1826–1899), Hertelendyhez hasonlóan az elveszített szabadságharc után, a közélettől való visszavonulás miatt húzódtak birtokára gazdálkodni, s a politikai helyzet megállapodása után visszatértek a közéletbe (Inkey, aki egyébként a Zalavármegyei Nemesi Pénztár elnöke is volt, 1884-ben lett országgyűlési képviselő, Skublics pedig a zalaegerszegi járás főbírája volt 1872-től).²⁸ A jegyzők

25 Életrajzát lásd Gyimesi 1994: 163.

26 Gyimesi 1994: 101.

27 Az első periódus első-alelnöke gr. Batthyány Zsigmond, második-alelnöke Hertelendy Kálmán, a harmadik periódus első-alelnöke Séllyey László volt.

28 A részletesebb életrajzokért lásd Béres 1999: 126, 131, 148.

és pénztárnokok közül egyleti hivatalának ideje alatt csak Nagy Imre (a harmadik periódus első felének jegyzője) vállalt politikai szerepet 1867–1872 között alszolgabíróként; de Svastits Benő (az első két periódus jegyzője) 1869-től főszolgabíró, később főjegyző, majd alispán is lett, Thassy Lajos (az utolsó szakasz pénztárnoka) pedig 1849 előtt volt esküdt és alszolgabíró, végezetül Farkass Dávid (a második periódusban rövid ideig működő pénztárnok) 1881-ben országgyűlési követ lett. A rendelkezésre álló források szerint Fach Gedő (az első két szakasz pénztárnoka) uradalmi tisztartó volt Pölöskén, Farkass Dávid előbb testvére birtokán, Kisjenőn, majd sajátján, Kálócfapusztán gazdálkodott, Svastits Benő pedig politikusként tevékenykedett a megye gazdasága érdekében: „[a]lispánként [...] az ekkor nagy erővel folyó vízszabályozási és ármentesítési munkákhoz kapcsolódva különös gondot fordított a Mura és Dráva védelmi rendszerének kiépítésére, a belvizek levezetésére. Főispánsága idején fölkarolta a hanyatlásnak indult muraközi lótenyésztést, ami a vidék lakosságának jelentős kereseti forrását képezte. Szorgalmazta a kereskedelem fejlődését elősegítő jó utak kiépítését, a vasúthálózat bővítését.”²⁹

A megye birtokos nemesei közül kerültek ki az elnökök és alelnökök, őket a járási–vármegyei igazgatásban is megtaláltunk már: az egyesület irányítása az ő kezükben összpontosul. Az egyesület bürokratikus és finansziális ügyintézése, amely operatív hatalommal nem járt a megyei politikai életben kisebb befolyású, birtokos gazdálkodók kezében volt.

AZ EGYESÜLET MŰKÖDÉSE

Ha az első gyűléseken a „haza közügyei” kerültek is terítékre, az egyesületi működés első eredménye az alakulás évében, 1861-ben tartott általános gazdasági kiállítás volt, amelyet a következő évben szőlőkiállítás követett. A nyílt politizálás ezeket követően kívül rekedt az egyesület falain;³⁰ az alakulás utáni első időszak egyleti tevékenysége az alapszabályban megfogalmazott céloknak megfelelően a megyei gazdaság fellendítését célozta. Az egyesület nyolc szakosztállyal alakult (nemzetgazdászati, földművelési, szőlészeti és borászati, selymészeti, kertészeti, erdészeti, állattenyésztési és gépészeti), ezek voltak hivatottak segíteni a „helyes arányok” kialakítását a megyében.

Az OMGE lapja, a *Gazdasági Lapok* egy éves kényszerpihenő után 1850-ben indult újra, az első számot *Korizmics László*, az OMGE alelnökének vezércikke nyitotta meg, amely tömören összefoglalta azokat a problémákat, amelyekkel 1849-et követően a magyarországi mezőgazdászat szembekerült: „A magyar föld-

²⁹ Gyimesi 1994: 190.

³⁰ Ami persze nem jelenti, hogy az egyesületi tevékenység apolitikus lett volna. Hogy csak a legnyilvánvalóbb példákat említssem, az egyesületi közgyűlés 1862-ben egyhangúan megszavazta Deák Ferenc tiszteletbeli taggá választását, 1865-ben pedig az egyesület elnökének és tiszteletbeli elnökének vezetésével küldöttség alakult Festetics György ünnepélyes fogadására.

birtokos nem volt soha szigorúbb, veszélyesebb helyzetetésben mint van most: birto-ka, melly kellőn fölszerelve soha nem volt, – elveszté azon csekély eszközeit is, a mellyekkel birt; a robot- és dézsmáért ígért kárpótlás mindedig papiroson álló írott malaszt, a nehéz háború mélyre ható sebeket hagyott; a sok millióra menő papiros pénz megsemmisített; az adó új áldozatokat követel. [...] És birtokosa-ink csak úgy lesznek képesek a szenvedett veszteségekből kiépülni s a következő terheket elviselni, ha gazdaságaik kezelésére, a körülmények által követelt változásokat behozni nemcsak hogy nem vonakodnak, de sőt mindent elkövetnek, mi-szerint maguk s a megváltozott körülmények közé mielőbb helyes arányokat hoz-hassanak”. Ettől kezdve a lap mottója így szól: „Hozzunk mezőgazdaságunkba helyes arányokat!”³¹ Ennek értelmében tekintették feladatuknak a gazdasági egye-sületek szerte az országban, hogy a hagyományos gazdasági eljárások helyett újakat terjesszenek el: szorgalmazták az extenzív, s szinte kizárólag gabonatermelő műve-lés intenzívvé alakítását; ösztönözték a gépek és más hasznos mezőgazdasági eszkö-zök elterjesztését, s igyekeztek meghonosítani a legjobban termő fajtákat.

A kitűzött cél érdekében előbb a gazdasági viszonyok, földtípusok és a már le-pelített fajták összeírására, felmérésre lett volna szükség helyi és országos szinten is. A megyei földviszonyok, a tenyésztett állatok és a termesztett növények össze-írására Zalában több kísérlet is volt, végül azonban nem készült áttekintő elem-zés. Az egyesület így is igyekezett terepet teremteni az új gazdasági módok és esz-közök megismertetéséhez.

A megyei termékek, termények megismertetésének fórumai a már említett gazdasági kiállítások, illetve a bemutatókkal egybekötött versenyek voltak. A kiál-lításokon pénzjutalommal, illetve dicsérő oklevéllel díjazták a legjobb állatokat és a legjobb borokat. A versenyben való megmérettetés mint a mezőgazdaság ser-kentésének lehetséges eszköze Széchenyitől származott. 1826-ban azzal a céllal alapította meg a „lófuttató egyesületet”, hogy az ott rendezett versenyeken a leg-jobbak megfelelő díjazásban részesülhessenek, s így a lótenyésztést a gazdaság egy nyereséget hozó ágaként honosítsa meg Magyarországon. Ez az egyesület alakult át 1830-ban általános „Állattenyésztő társasággá”, amely „céljául kitűzte a lo-vak, juhok, szarvasmarhák és más háziállatok tenyésztésnek előmozdítását, azt előmozdító eszközök (lóverseny, kiállítás, vásár) istápolását”³² – a célok és a mód-szerek ettől kezdve adottak.

Az ZMGE első évben rendezett kiállítására több mint 900-an voltak kíváncsi-ak, és még ennél is nagyobb érdeklődés fogadta az 1863-ban rendezett lóver-senyt, amelyre a *Zala–Somogyi Közlöny* tudósítása szerint tízezer ember volt kíváncsi.³³ A megye gazdasági alkalmazottainak és kisebb birtokosainak először 1864-ben rendezett szántásversenyt az egyesület földészeti szakosztálya. Ezek a versenyek is sikeresnek bizonyultak, nemcsak a résztvevők számát tekintve, hanem azért is, mert a gazdasági egyesület céljainak megfelelően ilyenkor volt

31 GL 1850. január 3.

32 *Viszota* 1910: 37.

33 *Zala–Somogyi Közlöny* 1863. június 1.

lehetőség a legújabb módszerek és eszközök nagy közönség előtti bemutatására. A kiállításokon és versenyeken egyébként gyakran rendeztek sorsjátékot, amelyeken különféle gazdasági műszereket és eszközöket sorsoltak ki.

Az egyesület irányításával próbáltak alternatív gazdálkodási eljárásokat, új növényeket meghonosítani a megyében. Az egyik legsikeresebb próbálkozásnak a selyemhernyó-tenyésztés bizonyult, amelyhez az egyesület kiépítette a selyemgubók beváltásának és az eperfák nevelésének intézményét is.³⁴ A hagyományos növények helyett a kukorica, illetve a len és a kender termesztését szorgalmazták.

A gazdasági „okszerűség”, a gazdálkodás új módszereinek és eszközeinek megismerése mellett a korszak jelszava volt a „gazdasági értelmesség” növekedésének szükségessége, a „pallérozott mezei gazdák” iránti igény. Nemcsak a földjükből élő, de azt nem művelő nemesek elleni reformkori bírálóat erősödött fel újra; a jobbagyfelszabadítás után a nagybirtokon megnövekedett szakemberhiány is növelte a gazdasági ismeretekben való jártasság szükségességét. A legtöbb esetben – természetesen nemcsak a nagybirtokon, sőt inkább a kisebb gazdaságokban – a mezőgazdaságban dolgozók csupán saját tapasztalataikra hagyatkozhattak, mezőgazdasági képzésben kevesen vettek részt. Az egyesület ezért az oktatás különféle formáinak megteremtésével próbálkozott: „népszerű értesítőket” nyomtattak, „népies módra írt kézikönyvecskéket” állítottak egybe, melyeket szétosztottak vagy megvásárolhatóvá tettek a megye több pontján, mintagazdaságokat állítottak fel, ahol a lehető legtöbb fajta gyümölcsfa, szőlő és más növények termesztését rendszeresítették, megjutalmazták azokat a tanítókat, akik iskoláik mellett kiskertet alakítottak ki, hogy ott a gyermekek megtanulhassák a szakszerű növényápolást.³⁵ Az állattenyésztés terén is jutalmazták a legjobb gazdákat, illetve ínség idején ösztöndíjat adtak azoknak az állatorvosoknak, akik részt vettek és sikert értek el a járványok megfékezésében.

A tagok elméleti tájékozódásához az egyesület szaklapok előfizetésével és egyesületi könyvtár³⁶ felállításával igyekezett hozzájárulni. Az egyesület az első évben a *Gazdasági Lapokra*, a *Magyar Gazdára*, a *Falusi Gazdára* és a *Túldunai Közönyre* (hivatalos címe szerint a *Dunántúli Társadalmi Közönyre*) fizetett elő, ezek mellé került 1862-ben az *Erdőszeti Lapok*, a *Vadász és Versenylap*, a *Kerti Gazdaság* és a *Fehérvári Borászati Lap*. Az egyesület 1865. évi könyvtári beszerzé-

34 Az egyesület költségvetéséből értesülünk arról, hogy a selyemhernyó-tenyésztés támogatására az egyesület a legnagyobb tagsági alapítványt (a pallini uradalom 1000 o.é. forintos befizetését) tette forgóvá: ebből fizette ki az egyesületi tagok beváltott selyemgubóit, illetve tartotta fenn az egyesület perlaki eprekterjét.

35 1868. június 3-án a *Gazdasági Lapok* ismertetést közölt a zalai egyesület oktatási célú tevékenységéről. Eszerint az egyesület (1) „három rendbeli évi ösztöndíjat alapít azon néptanítók részére, kik a községi faiskolák kezelésében, s ezzel összekapcsolva a tanuló ifjúságnak e téreni célszerű oktatásban magukat kitüntetik”. (2) Hasonlóan „ösztöndíjat alapítanak a gyümölcsfa tenyésztési tanulmányokban kitűnt tanulóifjúság részére” is. Végezetül, (3) a „zalaegerszegi központi kertben a nemesítési és egyéb munkálatokat bármikor mindenki megtekintheti, s kívánatra az egyesület kertesze gyakorlati oktatást nyújtani köteleztetik.”

36 Az egyesület 1861–1867 között évenként rendre a következő összegeket különítette el szaklapok előfizetésére: 24–50–50–50–60–nincs adat–80 o.é. forint. Könyvtárfejlesztésre 1863–1865 között évenként 100 o.é. forintot fordítottak.

sei között Lónyay Menyhért, Kautz Gyula és német szerzők művei, továbbá egy Magyarország, illetve Európa vasúthálózati térkép szerepelt, 1866-ban egy állatorvoslással foglalkozó művel és az OMGE kiadásában megjelent *Gazdasági Kistűkör* ötödik kiadásával gazdagodott a könyvtár. Az egyesület könyvtára mindazonáltal nem volt különösebben nagy, 1896-ban mindössze 350 kötet könyvet tartalmazott.³⁷

1863-ban az egyesület, a Somogyi és az Országos Gazdasági Egyesülettel közösen (a kormány támogatása mellett) gazdasági iskola felállítását kezdeményezte Keszthelyen. A keszthelyi Gazdasági Tanintézet 1865-ben nyitotta meg kapuit. Ünnepélyes megnyitójában Péterffy József, az iskola igazgatója maga is a „gazdasági értelmesség” gyarapításának szükségességét hangsúlyozta, és abbéli reményét fejezte ki, hogy intézete sikeresen fog hozzájárulni a szakszerű mezőgazdaság elterjedéséhez. A zalai egyesület nemcsak az iskola felállításához nyújtott segítséget, hanem a továbbiakra is 400 forint félévi részletekben fizetendő támogatást ajánlott fel, s ezen kívül évente egy tehetséges diák ösztöndíjának fizetésére kötelezte magát. Az egyesület a szintén Keszthelyen működő Vincellér Képezdének is alapítója volt, ott két diákot is támogatott évi 50-50 forintos ösztöndíjjal.

Az egyesület nemcsak tagjai részére, hanem ennél tágabb körben, a megye egész közönsége számára igyekezett megteremteni az új gazdálkodási szokások és módszerek megismerésének lehetőségét, s e tekintetben – a fentiek alapján úgy tűnik – sikeresen működött.

A működés feltétele a tagok aktív anyagi támogatása volt, a tagdíjakból származó bevétel volt ugyanis az egyesület egyetlen rendszeres pénzforrása. A tagdíjfizetések vizsgálata visszavezet ahhoz a kérdéshez is, hogy a tagság melyik csoportja jelentette az egyesület jellegadó magját. A tagok három csoportja (alapító, rendes illetve évdíjas) különböző mértékű tagdíjat fizetett. Az alapító tagok az egyszeri nagyobb összegű alapítvány után évi 5%-os kamatot, a rendes tagok közül legtöbben évi 5 forintot, néhányan ennél többet fizettek, az évdíjas tagok úgynevezett „évi ajánlatai” rendszerint 1 és 50 forint között váltakoztak, elsősorban attól függően, hogy magánszemély, intézmény vagy település ajánlatáról volt-e szó.

Az alapító tagok többsége 200 vagy 400 pft-nyi alapítványt tett, ennél nagyobb összeggel csak gr. Batthyány Fülöp (600 pft), a pallini (belga királyi) uradalom (1000 pft), és a bécsi mágnás br. Sina Simon (600 pft) támogatta az egyletet. Ha minden alapító tag befizetette volna az alapítványa utáni évi 5%-os kamatot, ez 1625,5 forintot jelentett volna az egyesületi kasszában évenként. A rendes tagok (összesen 350 fő) túlnyomó többsége (344 fő) évente 5 forintot fizetett. Hárman (Báán Kálmán, Horváth László és Krajner Imre) fizettek évi 10 forintot, egy-egy tag pedig 30 (gr. Batthyány Zsigmond), 45 (gr. Festetics Tasziló), illetve 300 (Zalai Nemesi Pénztár) forintot. A rendes tagdíjakból tehát évi 2125 forint bevétele lehetett volna az egyesületnek. Az évdíjas tagok száma évről-évre változott, ezért a tőlük várható bevételt megbecsülni is nehéz. Az első évben évdíjasként

37 Koczányi 1899: 177.

belépő tagok összesen 301 forintot fizettek, 1862-ben azonban már csak 12 befizetett forintjukat könyvelhette el az egyesület.

1864-ig minden évből megmaradt az összeírás, amelyen az alapítványi kamatok, illetve a tagdíjakat befizetők neveit rögzítették. Az összeírások segítségével 1864-ig nyomon követhető, kik fizették be a tagdíjat. Az alapító tagok közül viszonylag sokan (39-en) 1861–1864 között minden évre befizették alapítványuk kamatait, a rendes tagok között csak három olyan volt, aki mind a négy évben befizette a tagdíját. Ismét azt találtuk tehát, hogy – ahogyan Tuboly Victor, az egyesület rendes tagja is írta a *Zala–Somogyi Közlönyben* – „gazdasági egyesületünk alig néhány megyei család által tartatik fen”, ez a néhány család pedig az alapító tagok sorait erősítette.

* * *

A Zala Megyei Gazdasági Egyesületet a megye arisztokratái és birtokos nemesi hozták létre, a birtokos gazdák és a szakértelmiségi réteg támogatása mellett. Az egyesületet irányító és anyagilag fenntartó csoport az alapító tagoké volt, akik a megye régi nemesi közül kerültek ki, s a legnagyobb gazdasági, és társadalmi-politikai befolyással rendelkeztek. Ezt bizonyítja a tagok közigazgatási és politikai részvételének vizsgálata. Fontos ugyanakkor, hogy az egyesület működése nem politikai tevékenységben nyilvánult meg. Erre ugyanis alig volt mód, hiszen a kormány a gazdasági egyesületek céljait az ország érdekében támogatta ugyan, de működésüket szigorú határok közé szorította; vagyis az egyesület nemcsak hogy az országos, de még a kormány érdekkörébe tartozó helyi döntéshozatalba sem tudott beleszólni. Így utasította vissza a helytartótanács a járási fiókbizottmányok felállításának ötletét, s így fulladt kudarcba az egyesületnek az a kísérlete is, hogy a vasúthoz közeli mellékutak állapotát kijavítsa. Az egyesület nemzetgazdasági osztálya kidolgozott ugyan egy indítványt a karbantartási munkálatokról, a főispán-helyettes azonban visszautasította azt, mondván „feltűnő és szabályellenes [...] a szakosztálynak a megyei közlekedési utvonalak rendezésére vonatkozó tetteges intézkedése, mivel az hatósági intézkedés tárgya.”³⁸ Az egyesület csak véleményező jogkörrel rendelkezett, azzal is kizárólag felkérésre, egyébként csak kérelmezőként működhetett.

A megyei gazdaságpolitikai irányításba valamivel több sikerrel próbált beavatkozni az egyesület. Sikertült például – igaz nem kizárólag az egyesület közbenjárására – néhány muraközi községnek visszaszereznie a dohánytermeléshez való jogot, illetve az egyesület indítványt írt a Helytartótanácshoz a Balaton-meléleti szőlősgazdák négyévi adómentességét kérve, és kidolgozta a „mértéken túli koldulás meggátolásáról” szóló javaslatát.³⁹ A mezőgazdaság védelmében többször is segélycsomagot indítottak útnak az alföldi gazdák részére, vagy kiállítást rendeztek, melynek bevételéből szintén az ország más területén élő és ínségbe

38 ZML X. 107. Jegyzőkönyv: 1864. szeptember 28.

39 ZML X. 107. Jegyzőkönyv: 1866. március 20.

jutott gazdákat támogatták. Az országos vagy megyei szintű döntéshozatal és igazgatás mellett tehát a gazdasági egyesület nem politikai szereplőként, de a döntéshozás – olykor tekintélyesebb, máskor kisebb súlyú – tényezőjeként jelent meg.

Az eddigi kutatás eredményei szerint a ZMGE 1867 előtti működése elsősorban a gazdaság fellendítését célzó tevékenységet illetően volt sikeres. Ha így áll a helyzet, akkor a korszak végén vajon miért mégis az egyesület politikai szerepét hangsúlyozta a publicisztika? Bár láttuk, hogy a tagok nagy része vállalt pozíciót a megyei közigazgatásban illetve, hogy a megye országgyűlési képviselői az egyesület tagjai voltak, tehát a tagoktól nem állt távol a politikálás, az eddig megvizsgált egyesületi jegyzőkönyvekben mégis csak alig-alig bukkanunk olyan vitára, amelynek – szűk értelemben véve – politikai vonatkozása is van.

Ahhoz, hogy a felszín alatt bujkáló – ám a kortársak szerint jellegadó – politikai működést tetten érjük egyrészt a tagok személyenkénti vizsgálatára, közéleti tevékenységük feltérképezésére, illetve a tagok közötti kapcsolatok kutatására van szükség. Így például annak vizsgálatára, hogy milyen direkt, vagy indirekt módszerekkel próbált az egyesület a megyei politikába avatkozni, vagy hogy álltak-e, s ha igen milyen személyes- vagy csoportérdekek az egyesületi tevékenység mögött. Másrészt fontos a kutatás időbeli kiterjesztése is. Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1868-ban hívta össze az ún. első gazdaságkongresszust, melyet a későbbiekben továbbiak követtek, így egyrészt szervezetesebbé vált az országban működő egyesületek közötti hálózat, másrészt viszont az egyesületek veszítettek autonómiájukból, amennyiben a kormány működésüket most már nyíltan is vigyázta. Ráadásul a dualizmus politikai intézményrendszerének kiépülésével lehetőség nyílt az aktív, politikus közélet fellendítésére, az egyesület – vélt vagy valós – sáncai mögül való előmerészkedésre. További kutatások feladata megválaszolni a kérdést, hogy mindezek a változások hogyan hatottak az egyesületi tevékenységre.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár

D 2 K. K. Ministerium des Innern. Akten „Ungarn” und „Woiwodina”

Zala Megyei Levéltár

X. 107: a Zala Megyei Gazdasági Egyesület iratai

Dunántúli Társadalmi Közlöny 1861–1863

Gazdasági Lapok 1850, 1857–1869

Zala–Somogyi Közlöny 1862–1868

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Molnár András (szerk.) 2000: *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Zalaegerszeg
- Balogh Elemér 1987: Országgyűlési választások Zala vármegyében 1861–1872. In: *Zalai Gyűjtemény* 26. 163–185.
- Béres Katalin (szerk.) 1999: *A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849*. Zalaegerszeg
- Bősze Sándor 1997: Zala megye dualizmus kori egyesületi katasztere. In: *Zalai Gyűjtemény* 42. 118–236.
- Gazdasági egyesületek monográfiái. Az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás alkalmából.* 1896. Budapest
- Gyimesi Endre (szerk.) 1994: *Zalai életrajzi kislexikon*. Zalaegerszeg
- Hunfalvy János 1862: *Magyarország különböző egyletei*. Statisztikai közlemények. 4. köt. 1. füzet. Pest
- Koczányi Béla 1899: *Magyarországi társas- és közművelődési körök, kereskedelmi-, ipari-, és gazdasági szakegyletek, dal- és zeneegyesületek czímtára*. Kassa
- Molnár András 1996: „A zalai ágyúzás”. *Századok* 5. 1211–1240.
- Vargha Gyula (szerk.) 1878: *Magyarország egyesületei és társulatai*. Hiv. Stat. Közlemények. Pest
- Viszota Gyula 1910: *Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület*. Budapest.